Inhoudsopgave

Lijst met afkortingen XVII

1 Inleiding 1
1.1 Algemeen 1
1.2 Probleemstelling 3
1.3 Verantwoording en methode 5
1.4 Terminologie 7
1.5 Opbouw 8

Deel 1 Uitgangspunten 9

2 Het verrijkingsbeginsel 11
2.1 Inleiding 11
2.2 Opbouw en methode 13
2.3 Het onderscheid tussen het beginsel en de actie 14
2.3.1 Ontologische verschillen 14
2.3.2 Een beginsel heeft geen alles-of-niets karakter 16
2.4 Het probleem van de normatieve kracht 17
2.4.1 Het open karakter van het verrijkingsbeginsel 17
2.4.2 Het absorberende vermogen van het verrijkingsbeginsel 19
2.4.3 Het verrijkingsbeginsel in de *common law* 21
2.4.4 Inductieve tendensen in Nederland 24
2.5 De verdere gang van het betoog 25
2.6 De *sine causa*-conceptie 26
2.6.1 Onverschuldigde betaling 26
2.6.2 De normatieve structuur van de *sine causa*-formule 27
2.6.3 De reikwijdte van de *sine causa*-conceptie 28
2.6.4 De grenzen van de *sine causa*-formule 31
2.6.5 Verrijkingsbeginsel valt niet samen met de *sine causa*-conceptie 32
2.7 Intermezzo: meerdere concepties van het verrijkingsbeginsel 34
2.7.1 De opvatting van Wonnell 34
2.7.2 Eigen opvatting 36
2.8 Profiteren van onereus gedrag 38
2.8.1 *Restitution for wrongs* 38
2.8.2 Gedrag als gezichtspunt bij de beoordeling van de verrijking 41
2.8.3 Beperkte zelfstandige betekenis 45
2.8.4 Het principe als gezichtspunt in de rechtsvinding 47

2.8.5 Het principe als gezichtspunt in de rechtsvinding; vervolg 49
2.8.6 Verrijking als gezichtspunt bij de beoordeling van gedrag 51
2.9 Afwenteling 'eigen' schade op een ander 54
2.9.1 Zaakwaarneming 55
2.9.2 Risicoaansprakelijkheid 56
2.9.3 *Egalité devant les charges publiques* 59
2.9.4 Onbepaaldheid principe 61
2.10 Een verrijking buiten de normale gang van zaken moet met een kritisch oog worden bezien 61
2.10.1 Overeenkomstenrecht; specifieke bepalingen 63
2.10.2 Overeenkomstenrecht; onregelmatige verrijking als gezichtspunt 65
2.10.3 Schadevergoedings- en verzekeringsrecht 68
2.10.4 Rechtsvinding 72
2.11 Het verband tussen de vier verrijkingsrechtelijke principes 73
2.12 Slotsom 74

3 De algemene verrijkingsactie 77
3.1 Inleiding 77
3.2 Positionering van de algemene verrijkingsactie 77
3.3 Grondslag van de algemene verrijkingsactie 79
3.3.1 Ratio van systeem zonder algemene verrijkingsactie 81
3.3.2 Ratio van algemene verrijkingsactie 82
3.3.3 Een dubbele grondslag 85
3.4 Functie van de algemene verrijkingsactie 86
3.4.1 Een ingewikkeld debat 86
3.4.2 Drie eliminaties 87
3.4.3 De aanvullende functie als overkoepelende functie 88
3.4.4 De corrigerende functie 89
3.4.5 De systematische functie en de zingevende functie 90
3.4.6 De ventielfunctie 91
3.4.7 *Unclean hands*-functie 92
3.5 Nadere analyse van de aanvullende functie 94
3.5.1 Een kritische vraag 94
3.5.2 Eigenschappen van de algemene verrijkingsactie 97
3.5.3 Bijvangst 100
3.6 Slotsom 101

Deel 2 De vereisten 103

4 Interpretatie en organisatie 105
4.1 Inleiding 105
4.2 De waardering van de algemene verrijkingsactie 105
4.2.1 Het spanningsveld 106
4.2.2 Vier problemen 107

4.3 Verrijkingsrechtelijke rechtsvinding 112
4.3.1 De 'queeste' 112
4.3.2 *Quint/Te Poel* 113
4.3.3 Subsidiariteit 114
4.3.4 De heersende leer: de systematische interpretatiemethode 116
4.3.5 Billijkheidsargumenten 119
4.3.5.1 Verhouding rechtssysteem en billijkheid 120
4.3.5.2 Verhouding systeem en billijkheid, een typologie 122
4.4 De samenhang van de toepassingsvoorwaarden 127
4.4.1 De complementariteit van de vereisten 127
4.4.2 Twee groepen vereisten 129
4.5 Verschillende typen gevallen van ongerechtvaardigde verrijking 131
4.6 Slotsom 132

5 Verrijking, schade, verband 135
5.1 Inleiding 135
5.2 Verrijking 136
5.2.1 Inleiding 136
5.2.2 Objectief of subjectief verrijkingsbegrip? 138
5.2.2.1 Een korte blik op het Engelse verrijkingsbegrip 138
5.2.2.2 Heersende leer; een objectief verrijkingsbegrip 139
5.2.2.3 Jurisprudentie; een objectief verrijkingsbegrip 140
5.2.2.4 Jurisprudentie; subjectieve elementen in de verrijkingstoets? 142
5.2.2.5 Moet de gedaagde zijn gebaat? 144
5.2.3 Het verrijkingsbegrip 147
5.2.3.1 Het paradigma 147
5.2.3.2 Een pluriform verrijkingsbegrip 149
5.2.4 Verrijkingsfeiten 150
5.2.4.1 Een vermeerdering van het vermogen 151
5.2.4.2 De ontvangst van een dienst 157
5.2.4.3 Het gebruik van andermans goed 159
5.2.4.4 Overname klantenbestand 161
5.2.4.5 Besparing van kosten of uitgaven 163
5.2.5 Knelpunten bij de begroting van de verrijking 165
5.2.5.1 Samenloop verschillende verrijkingstypen 166
5.2.5.2 Voordeel anders dan om niet verkregen; overige nadelen 167
5.2.5.3 Vermindering van de verrijking 168
5.2.5.4 Vermeerdering van de verrijking 170

5.3 Schade 171
5.3.1 Inleiding 171
5.3.2 De vereiste schade 172
5.3.2.1 Algemeen 172
5.3.2.2 Meerpartijenverhouding 173
5.3.2.3 Problematische gevallen 174
5.3.3 Een omstreden vereiste 176
5.3.4 Strekking verrijkingsrechtelijke schadevergoedingsverbintenis 178
5.3.5 Vaststelling en begroting van schade 180
5.3.5.1 Gebruik andermans zaak of recht 180
5.3.5.2 Begrotingsmaatstaf bij onbevoegd gebruik 182
5.3.5.3 Abstracte begroting niet altijd toelaatbaar 185
5.3.5.4 Abstracte schadebegroting bij verrichte arbeid 186
5.3.5.5 De resterende gevallen 187
5.3.6 Redelijke toerekening 189
5.3.7 Voordeelstoerekening 190
5.3.8 Eigen schuld 191
5.3.8.1 Algemeen 191
5.3.8.2 Drie typen gevallen 194
5.3.9 Vorm van schadevergoeding 195
5.3.9.1 Algemeen 195
5.3.9.2 Een algemeen verrijkingsrechtelijk wegneemrecht 196
5.3.10 Matiging 197
5.4 Verrijking ten koste van de eiser 200
5.4.1 Inleiding 200
5.4.2 De aanpak van de wetgever en de Hoge Raad 200
5.4.2.1 Wetgever 200
5.4.2.2 Jurisprudentie; indirecte verrijking 201
5.4.2.3 Jurisprudentie; andersoortig verband dan vermogensverschuiving 205
5.4.2.4 Jurisprudentie; een zwaluw 206
5.4.2.5 Balans 206
5.4.3 Verklaring ruime uitleg 207
5.4.4 Ontbreekt het causaal verband bij een indirecte verrijking? 209
5.4.4.1 Het ten-koste-van-vereiste en gevallen van indirecte verrijking 209
5.4.4.2 Prestatie jegens een derde vloeit in vermogen verrijkte 210
5.4.4.3 De verrijkte ontleent zijn voordeel aan een overeenkomst met een ander dan de verarmde 212

5.4.5 Vereiste verband alleen aanwezig bij vermogensverschuivingen? 214
5.4.5.1 De leer Damminga 214
5.4.5.2 De leer Koolhoven 215
5.4.6 Het criterium van het zekere verband 217
5.4.7 Een te ruim criterium? 222
5.5 Slotsom 223

6 Het ongerechtvaardigdheidsvereiste 225
6.1 Inleiding 225
6.2 Twee benaderingen 226
6.2.1 De *sine causa*-benadering 227
6.2.2 De *unjust factors*-benadering 230
6.3 Heersende leer en knelpunten 233
6.3.1 De *sine causa*-benadering 233
6.3.2 De visie van Meijer 235
6.3.3 Enkele voor de *sine causa*-benadering problematische gevallen 237
6.4 Differentiatie 238
6.4.1 Het probleem 238
6.4.2 Genese van de Duitse Trennungslehre 241
6.4.3 Een ander onderscheid 243
6.4.3.1 Algemeen 243
6.4.3.2 De scheidslijn 247
6.4.3.3 Vooruitblik 250
6.5 Verrijking door vermogensverschuiving 250
6.5.1 Inleiding 250
6.5.2 Rechtvaardiging door rechtshandeling en overeenkomst 251
6.5.2.1 Grondslag 251
6.5.2.2 *Ermer/ABN Amro* 253
6.5.2.3 Verdere voorbeelden uit de rechtspraak 255
6.5.2.4 De uitleg bepaalt de rechtvaardigende kracht 256
6.5.2.5 De verrijkingsvordering als aanvulling op de contractuele remedies 258
6.5.3 Rechtvaardiging door overeenkomst met derde 259
6.5.3.1 Inleiding 259
6.5.3.2 De doctrine in beweging 260
6.5.3.3 De jurisprudentie in beweging 261
6.5.3.4 Uitgangspunt: verrijkingsrechtelijke derdenwerking 265
6.5.3.5 Grondslag verrijkingsrechtelijke derdenwerking 266
6.5.4 Rechtvaardiging door wet 269
6.5.4.1 Heersende leer; rechtvaardiging door wet 269

6.5.4.2 Heersende leer; rechtvaardiging door stelsel wet 271
6.5.4.3 Heersende leer; rechtvaardiging door stelsel wet; vervolg 272
6.5.4.4 Een nuance op de heersende leer 274
6.5.5 Rechtvaardiging door wet; jurisprudentie; strekking versus omstandigheden 277
6.5.5.1 De ruilverkavelingsarresten 277
6.5.5.2 *Ontvanger/Hamm* 279
6.5.5.3 Geen uitbouw *Ontvanger/Hamm* 283
6.5.5.4 Andere arresten over ongerechtvaardigde verrijking en faillissement 286
6.5.5.5 Conclusie 289
6.6 Verrijking zonder vermogensverschuiving 289
6.6.1 Algemeen 289
6.6.2 Het arrest-*Van der Tuuk Adriani/Batelaan* 290
6.6.3 Een nieuw perspectief op *CFS/Stork* 292
6.7 Slotsom 295

7 Het redelijkheidsvereiste 297
7.1 Inleiding 297
7.2 Ratio redelijkheidsvereiste 298
7.3 Karakter redelijkheidstoets 301
7.3.1 De balancerende werking van het redelijkheidsvereiste 301
7.3.2 Op één lijn met derogerende werking redelijkheid en billijkheid? 302
7.3.3 Is het redelijkheidsvereiste ontstaansvereiste? 303
7.3.4 Invloed redelijkheidvereiste op ontstaansmoment 305
7.4 Invulling redelijkheidsvereiste 306
7.5 Wettelijke aanwijzingen 308
7.6 Opgedrongen bestedingspatroon 309
7.6.1 Het uitgangspunt 309
7.6.2 Het voordeel is liquide geworden 311
7.6.3 Het voordeel bestaat uit besparing van noodzakelijke kosten 313
7.6.4 Gedaagde heeft op verkregene voortgebouwd 314
7.6.5 Gedaagde heeft de ongerechtvaardigde verrijking laten ontstaan 315
7.6.6 Invloed andere leerstukken 316
7.7 Verdere bescherming autonomie 317
7.7.1 Bescherming contractsvrijheid 317
7.7.2 Bescherming autonomie schuldenaar 318
7.7.3 Bescherming autonomie bank 319
7.8 Consumentenbescherming 320
7.9 Derdenbescherming 322

7.9.1 Algemeen 322
7.9.2 Derdenbescherming als verweer 322
7.9.3 Aard geval bepaalt gewicht beroep op goede trouw 323
7.9.4 Vermindering van verrijking 324
7.9.5 Vertrouwen op overeenkomst 325
7.10 De *paritas creditorum* 328
7.10.1 Algemeen 328
7.10.2 Wanneer doorbreekt een verrijkingsactie de *paritas creditorum*? 329
7.10.3 Uitzonderingen mogelijk 331
7.11 Rechtspolitieke argumenten van niet-vermogensrechtelijke aard 333
7.12 Slotsom 335

Deel 3 Toepassingen 337

8 Ongerechtvaardigde verrijking en overeenkomst 339
8.1 Inleiding 339
8.2 De aanvulling van het rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht 341
8.3 Aanpalende leerstukken 342
8.3.1 Onverschuldigde betaling 343
8.3.1.1 Algemeen 343
8.3.1.2 De scheidslijn tussen ongerechtvaardigde verrijking en onverschuldigde betaling 345
8.3.1.3 Evaluatie 348
8.3.2 Zaakwaarneming 349
8.4 Ongerechtvaardigde verrijking als surrogaat voor een overeenkomst 351
8.4.1 Algemeen 351
8.4.2 Onderhandelingsfase 352
8.4.2.1 Algemeen 352
8.4.2.2 De aanvullende functie in de precontractuele fase 354
8.4.2.3 Ongerechtvaardigdheid 355
8.4.2.4 Het redelijkheidsvereiste 357
8.4.2.5 Het belang van de uitgangspunten van de onderhandeling 360
8.4.2.6 Het belang van de bijzonderheden van het geval 361
8.4.3 Dienen andermans belang 362
8.4.3.1 Algemeen 362
8.4.3.2 Geen redelijke inmengingsgrond 362
8.4.3.3 Geen communicatie of miscommunicatie 364
8.4.3.4 Andermans belang wordt en passant behartigd 365

8.4.3.5 Communicatie leidt tot verrijking 367
8.4.4 Gebruik andermans zaak of recht 368
8.4.4.1 Algemeen 368
8.4.4.2 Lijdt de eiser schade? 370
8.4.5 Feitelijke overname goodwill 372
8.4.5.1 Algemeen 372
8.4.5.2 Goodwill als exclusief recht? 373
8.4.5.3 De verrijkingsrechtelijke inkadering 374
8.4.5.4 De feitelijke overname van andermans praktijk 376
8.4.5.5 De feitelijke overname van andermans praktijk; vervolg 379
8.4.5.6 Goodwillaanspraak geen automatisme 381
8.4.6 De familiale sfeer 381
8.4.6.1 Algemeen 381
8.4.6.2 Verrijkingsaanspraken na de beëindiging van een affectieve relatie; algemeen 384
8.4.6.3 Verrijkingsaanspraken na een affectieve relatie; complicaties 389
8.4.6.4 Verrijkingsaanspraken na een affectieve relatie; vergelijking met vergoedingsrechten 392
8.5 De afwikkeling van de overeenkomst 394
8.5.1 Algemeen 394
8.5.2 Twee wegen van aanvulling 395
8.5.3 Het belang van hetgeen tussen partijen is overeengekomen 397
8.5.3.1 Algemeen 397
8.5.3.2 *Lisman van Raay/Sint Willibrordus* 398
8.5.3.3 *De Krom/Logtestijn* 399
8.5.4 Het belang van contractueel gekleurde overwegingen bij de toepassing van de verrijkingsvordering 401
8.5.4.1 Het belang van de strekking van de overeenkomst 401
8.5.4.2 *Proav/Ava*, een opmerkelijk arrest 402
8.5.4.3 De invloed van de vernietigings- of ontbindingsgrond op de redelijkheid van de verrijkingsaanspraak voor het genoten gebruik 404
8.5.4.4 De invloed van rechtspolitieke argumenten 406
8.5.5 Ongerechtvaardigde verrijking als middenweg 407
8.5.5.1 Algemeen 407
8.5.5.2 Wanprestatie 407
8.5.5.3 Beperkte omvang 410
8.5.5.4 Ongerechtvaardigde verrijking als ventiel 411
8.6 Slotsom 412

9 Derdenverrijking en overeenkomst 413
9.1 Algemeen 413
9.2 Gedaagde ontleent zijn voordeel niet aan een overeenkomst 416
9.2.1 Algemeen 416
9.2.2 Het redelijkheidsvereiste 417
9.2.3 Een verrijkingsrechtelijk *ius tollendi* 420
9.2.4 Een specifieke wettelijke bepaling kan een verrijkingsaanspraak blokkeren 420
9.3 Gedaagde ontleent verrijking aan overeenkomst 421
9.3.1 Uitgangspunt van verrijkingsrechtelijke derdenwerking 421
9.3.1.1 Algemeen 421
9.3.1.2 Een voorbeeld: de *Bouwgros*-zaak 422
9.3.1.3 Grenzen van en uitzonderingen op verrijkingsrechtelijke derdenwerking 423
9.3.2 Ratio verrijkingsrechtelijke derdenwerking is afwezig 424
9.3.2.1 Algemeen 424
9.3.2.2 X beschikt over vermogensbestanddelen van de eiser 424
9.3.2.3 X is niet bevoegd om over eigen vermogen te beschikken 425
9.3.2.4 Gedaagde ontvangt gelden bestemd voor eiser 426
9.3.3 Afwijking derdenwerking vanwege bijzondere omstandigheden 428
9.3.3.1 Algemeen 428
9.3.3.2 Normaliteit rechtshandeling 429
9.3.3.3 De gedaagde heeft om niet verkregen 431
9.3.3.4 De overeenkomst geeft slechts een 'zachte' legitimatie 434
9.3.3.5 Afkeurenswaardige rechtshandeling 435
9.3.3.6 Blote onevenwichtigheid 438
9.3.3.7 *Unclean hands* 440
9.4 Varia 440
9.4.1 Algemeen 440
9.4.2 Een betaling van andermans schuld in het kwadraat 440
9.4.3 Verrekening onverschuldigde betaling door bank 442
9.5 Slotsom 444

10 Ongerechtvaardigde verrijking en onrechtmatige daad 445
10.1 Inleiding 445
10.2 Het aansprakelijkheidsrecht en de bronnen van verbintenissen 447
10.3 Delictuele verrijkingsaansprakelijkheid in de literatuur 450

10.4 Verschillen onrechtmatige daad en ongerechtvaardigde verrijking 452
10.4.1 De focus van de rechtmatigheidstoets 453
10.4.2 De relatie tussen de vestiging en de omvang 455
10.5 Verfijning van het aansprakelijkheidsrecht 456
10.6 Toepassingen 458
10.6.1 Onzuiver handelen 459
10.6.2 Verrijkingsrechtelijke correctie relativiteitsvereiste 462
10.6.2.1 Algemeen 462
10.6.2.2 De structuur van de verrijkingsrechtelijke correctie op het relativiteitsvereiste 463
10.6.2.3 Oude wijn in nieuwe zakken? 466
10.6.2.4 Een nadere illustratie 467
10.6.2.5 Een pas op de plaats 469
10.6.3 Profiteren van andermans wanprestatie 469
10.6.3.1 Algemeen 469
10.6.3.2 Verrijkingsrechtelijke aanvulling 471
10.6.3.3 Geen kennis bij gedaagde 472
10.6.3.4 Bijkomende omstandigheden niet genoeg voor onrechtmatigheid 475
10.6.4 Gevaarzetting 478
10.6.4.1 Premisse delictuele gevaarzettingsleerstuk 479
10.6.4.2 Het probleem 480
10.6.4.3 Verrijking en gevaarzetting 483
10.6.4.4 Literatuur 484
10.6.4.5 Verrijkingsrechtelijke inkadering gevaarzettingsproblematiek 487
10.6.4.6 Nadere uitwerking 489
10.6.4.7 Begrenzingen 492
10.7 Slotsom 493

Deel 4 Slot 495

11 Conclusie 497
11.1 Inleiding 497
11.2 Het verrijkingsbeginsel 497
11.3 De algemene verrijkingsactie 500
11.3.1 Grondslag 500
11.3.2 Functie 501
11.3.3 De aanvullende kracht van de verrijkingsactie 502
11.4 Verrijkingsrechtelijke rechtsvinding 502
11.5 De vereisten 503
11.5.1 Twee groepen vereisten 503
11.5.2 Verrijking 504
11.5.3 Schade 506
11.5.4 Causaal verband 509

11.5.5 Ongerechtvaardigdheid 510
11.5.5.1 Verrijking door vermogensverschuiving 510
11.5.5.2 Verrijking zonder vermogensverschuiving 512
11.5.6 Redelijkheid 513
11.6 Aanvulling rechtshandelingen- en overeenkomstenrecht 514
11.7 Aanvulling onrechtmatigedaadsrecht 517
11.8 Slotsom 519

Summary 521

Literatuurlijst 539

Jurisprudentielijst 555

Register 561

Curriculum Vitae 569